

УДК 811.111/007

МОВНИЙ ПОРТРЕТ ПРОВОКАТОРА: УСПІШНИЙ VS ХИБНИЙ**Мельник І.В.**

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню мовного портрету провокатора. Проаналізовано та визначено основні особливості успішного та хибного провокатора. Результатом мовленнєвих дій успішного провокатора є досягнення комунікативної мети. Хибний провокатор не здатен реалізувати комунікативний намір.

Ключові слова: мовний портрет, успішний провокатор, хибний провокатор, провокація, комунікативна ситуація.

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики ставить у центр наукової уваги мовну особистість, її психологічні, соціальні, комунікативні характеристики та її взаємодію з іншими комунікантами. Спілкування здійснюють індивіди, використовуючи свою комунікативну компетентність, визначаючи стратегію і тактику комунікативної поведінки, набуваючи певний досвід. Мовний портрет комуніканта відіграє важливу роль у дослідженні мовної особистості в процесі спілкування, оскільки дає змогу всесторонньо зобразити учасника комунікативного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мовного портрету активно розробляється сучасними лінгвістами. На думку С.В. Леорди, мовний портрет – це втілена у мовленні мовна особистість [2]. Т.П. Тарасенко визначає поняття мовного портрету як сукупність мовних та мов-

леннєвих характеристик мовної особистості [4, с. 8]. Під мовним портретом Г.Г. Матвеева розуміє набір мовленнєвих переваг мовця в конкретних обставинах для актуалізації певних намірів та стратегій впливу на слухача. Дослідниця відмічає, що за допомогою мовного портрету фіксується комунікативна поведінка, яка автоматизується у випадку типової повторювальної ситуації спілкування [3, с. 87]. М.В. Китайгородська та Н.М. Розанова мовним портретом називають «функціональну модель мовної особистості» [1, с. 10].

Мета статті – описати мовний портрет провокатора, виявити основні риси властиві для ідеального (ефективного, успішного) та хибного (неефективного, безуспішного) провокатора.

Виклад основного матеріалу. Проблема впливу мови на людину задля отримання інформації пов'язана із явищем провокації. Дане дослідження розглядає провокаційне мовлення

як особливий тип міжособистісного спілкування, ціллю якого є досягнення бажаної провокатором вербальної реакції. За допомогою мовленевого впливу на співрозмовника провокатор може отримати потрібну інформацію. Провокаційне спілкування носить діяльнісний характер, оскільки у ньому беруть участь співрозмовники (провокатор та реципієнт), які є головними учасниками процесу спілкування. Дослідження мовленевої поведінки провокатора в комунікативних ситуаціях провокаційного спілкування дає змогу описати його мовний портрет, що передбачає виокремлення особливостей, які притаманні ідеальному та хибному типу адресанта-провокатора, а також визначення інваріантних та варіантних рис провокатора, які змінюються залежно від типу комунікативної ситуації.

Ключовою умовою успішності провокаційного спілкування є мовно-комунікативна компетентність адресанта-провокатора, тобто його здатність активізувати свої знання та мовленнєві дії в будь-якій комунікативній ситуації для того, щоб викликати бажану вербальну реакцію зі сторони реципієнта. Успішний провокатор має здатність до активної інтеракції, а саме взаємодії з партнером по комунікації в різних ситуативних контекстах, що «передбачає знання правил інформаційного обміну, володіння сценаріями та механізмами міжособистісної взаємодії» [5, с. 140]. Ідеальний провокатор – це високо компетентний комунікант, який завжди реалізує свої комунікативні наміри та завжди досягає комунікативної цілі, використовуючи не лише гармонійні та кооперативні, а й некооперативні засоби та методи досягнення глобального перлокутивного ефекту.

Успішний провокатор – це, в першу чергу, вмілий стратег, спроможний вправно використовувати вербальні та невербальні засоби реалізації стратегій спілкування для досягнення комунікативних цілей, підвищення ефективності комунікації та, у випадках конфліктно-кооперативних ситуацій, компенсації порушень комунікативного процесу, оскільки за допомогою розумової діяльності регулює процеси спілкування. Ідеальний провокатор – це комунікант, який крім чіткого стратегічного планування комунікації, володіє набором комунікативних норм, правил та максимум спілкування, дотримання яких, переважно в кооперативних ситуаціях провокаційного мовлення, поряд із їх порушенням (переважно некооперативні ситуації) сприяють реалізації перлокутивного ефекту. Подумки він все прораховує, намагається свідомо обрати таку поведінку, яка найбільш відповідає комунікативній ситуації, здатний передбачати перебіг ситуативних подій та ймовірні мовленнєві дії свого співрозмовника. Відповідно, поведінка ідеального адресанта-провокатора буде змінюватись залежно від типу комунікативної ситуації, адже завжди однаково провокатор діяти не може.

Ключовою складовою мовлення провокатора є тональність, а саме емоційна організація повідомлення, оскільки будь-який комунікативний акт провокаційного мовлення охоплює не лише інформативне вираження, а й емотивне забарвлення мовної взаємодії, тобто обмін емоціями, збудження у адресата певних переживань, психічних станів тощо.

Перцепція емоційного стану реципієнта, тобто здатність сприймати і розпізнавати емоційну налаштованість свого співрозмовника є показником емоційного інтелекту провокатора. Для досягнення бажаного перлокутивного ефекту провокатор має здійснити вплив не лише на розум адресата, але й на його емоційну сферу, тобто на емоційні переживання та почуття. Ефективний вплив на емоційну сферу реципієнта проявляється у передбаченні провокатором його ймовірних емоційних реакцій, побудові своєї поведінки таким чином, щоб викликати очікувану та необхідну для провокатора реакцію, налаштуванні емоційного зв'язку і можливому перелаштуванні власної поведінки при зміні емоційного настрою та, відповідно, мовленнєвих дій адресата.

Розглянемо приклад провокаційного мовлення, що зображає успішного провокатора:

[Burch House] Mrs. Burch: *Samantha did not run away. Whatever you may have been told. Gillian: It's something we have to consider, Mrs. Burch. (Cal's phone is calling. It's his daughter) Cal: Sorry, sorry. Oh, I gotta take this. Yeah, um, it's my daughter. Just a sec. (on the phone) Hello? Absolutely not. 'Cause I said so. No, I said absolutely not. (aggressively) Don't be such a bitch! Shut up! Stop it! (To Gillian) How'd we do? Gillian: Sympathy, then horror. Cal: Oh, good. (on the phone, now in a nice manner) Yeah, thanks, love. No, it was fine. It was good, very good. Well, depends when I finish. All right, yeah, I love you. I love you, too. Yeah. Okay, bye. Mr. Burch: (aggressively, in a rude form) So, what the hell was that? Cal: Well, I'm not an abusive parent. Gillian: And it doesn't look like you are either. Mr. Burch: You think this is some kind of game? You think we abused our daughter? Mrs. Burch: Brian. Gillian: I'm sorry, Mr. Burch, but we had true it out. Mr. Burch: This is how you people treat your clients? I mean, this is a good family. This is a happy family! Mrs. Burch: Samantha and I were very close. Cal: You know what, I think you're telling the truth. I do. But you, on the other hand, there's something you're not saying. Mr. Burch: No, she's saying everything. Gillian: It's all right, Mrs. Burch. You can tell us. Mrs. Burch: (to Brian) You never saw what she was like when she was alone with me, Brian. A few weeks before Samantha disappeared she threw one of her tantrums. And I tried to hold her. I tried, but she was so strong. And she... she pushed me away. I don't know... I don't know how this happened. Gillian: Go on. Mrs. Burch: She fell into the stove and her shirt touched one of the burners. And it caught on fire and it burned her back. It was an accident. Samantha felt guilty about it and I was... I was so ashamed. So, we didn't tell you, and I went to the hospital alone. It was an accident. I'm so sorry, Brian. I'm so sorry, Brian. But it wasn't... it wasn't my fault. (Brian stands up and leaves the room) It's not my fault that she's gone. It's not my fault. Gillian: (sits near Mrs. Burch and takes her hand) It's okay. It's okay. Sometimes adopted kids have trouble connecting. Thousands of mothers go through it. It's nothing to be ashamed of. Okay?* [7].

У наведеній конфліктній ситуації інституційного дискурсу мова йде про зникнення дівчинки Саманти. Під підозрою опинились навіть її батьки, містер і місіс Берч, оскільки дівчинка була прийом-

ною дитиною і могла з певних причин сама втекти з дому. Для того, щоб визначити причетність чи непричетність батьків до її зникнення, провокатор (Кел) вдається до стратегії маніпулювання, яка в даній ситуації спілкування виявляється досить ефективною. Успіх провокації забезпечує компетентність провокатора, його заздалегідь продуманий стратегічний план мовленнєвої поведінки та вдалиий психо-емоційний вплив на реципієнта. Намагаючись свідомо спровокувати батьків, він заздалегідь просить власну дочку зателефонувати йому під час розмови із містером і місіс Берч і говорить із нею у неприйнятній для нього формі, лише для того щоб перевірити реакцію батьків на такий стиль спілкування із власною дитиною, адже батьки зниклої Саманти могли так само ображати її, що і пояснило б причину її зникнення. Адресант-провокатор будує свою емоційну та мовленнєву поведінку таким чином, щоб викликати потрібну реакцію адресата. Як видно, емоційне налаштування провокатора, що є частиною стратегічного задуму, досить агресивне, хоча і показне (*Absolutely not. 'Cause I said so. No, I said absolutely not. (aggressively) Don't be such a bitch! Shut up! Stop it!*). Тактика штучної агресії вербалізується відповідно у лексиці з негативним забарвленням, повторним вживанням заперечень (*no, not*), прислівниками емоційного підсилення (*absolutely*), наказовими реченнями із вживанням грубих слів та виразів (*Shut up!*), вульгаризмів (*Don't be such a bitch!*), що перебувають поза нормами літературної мови. У заздалегідь спланованій телефонній розмові із дочкою домінуючими є негативні емоції, викликані начебто її неслухняністю і непокірністю. Гнів, почуття сильного обурення, стан нервового збудження, роздратування виражаються акустичними та оптичними невербальними засобами, а саме гучним криком і супроводжується агресивним налаштуванням провокатора, що проявляється також у міміці та пластиці (брови напружені, зведені, між бровами вертикальні складки, рухи різкі). Штучна агресивна поведінка адресанта-провокатора викликала і відповідну реакцію зі сторони реципієнта.

Побічним проявом стратегії маніпулювання є порушення конструктивного кооперативного спілкування, ситуація стає емоційно напруженою і зміщує мовленнєву взаємодію у бік конфлікту. У свою чергу реципієнт займає активну позицію у мовній взаємодії, оскільки намагається слідувати своїй комунікативній меті: довести свою непричетність до зникнення доньки, тому обирає стратегію самооборони. Адресат, що перебуває у емоційно нестабільному становищі через переживання за зниклу доньку і в додаток до «емоційної перевірки» провокатора у грубій формі реагує на ситуацію. Основною емоцією реципієнта – є обурення, тобто сплеск енергії, що виражає активне незадоволення, свого роду емоційний протест і мовно виражається у вербально агресивній формі. Відповідно, реципієнт вдається до тактики нападу, що проявляється у використанні загальних запитань (*So, what the hell was that? You think this is some kind of game? You think we abused our daughter? This is how you people treat your clients?*), в даному випадку не стільки для того, щоб дізнатись певну інформацію, скільки для відстоювання своєї позиції

мовцем та надання висловлюванню емоційного забарвлення та тактики захисту, що реалізується простими стверджувальними окличними реченнями (*I mean, this is a good family. This is a happy family!*). Емоція обурення також виражається через підвищений тон мовлення, поведінку у рухах (*Brian stands up and leaves the room*). Відбувається порушення принципів кооперативного спілкування, провокатор порушує максими принципу Ввічливості та принципу Кооперації, проте це є частиною наперед спланованого стратегічного задуму.

Слід зауважити, що зрештою за рахунок вдалого впливу на емоції та психологічний стан своїх співрозмовників, заздалегідь продуманого стратегічного плану дій, навіть в межах конфлікту та застосовуючи некооперативні засоби впливу провокатор досяг перлокутивного ефекту і реалізував свою комунікативну мету, хоча і таким агресивним способом. Намагаючись передбачити хід комунікації та прогнозуючи етапи спілкування, він спланував все таким чином, щоб кінцевий результат задовольнив його і він отримав потрібну інформацію, тобто провокація завершилась успіхом.

Мовний портрет хибного (безуспішного) провокатора набуває всіх протилежних та обернених рис мовному портрету ефективного (успішного) провокатора. Отже, хибний провокатор – це комунікант, який в результаті комунікативної діяльності не досягає ефективності спілкування і, тим самим, не реалізовує комунікативну мету. До порушення ефективності та успішності комунікації призводить ряд помилок, яких допускає хибний провокатор. В першу чергу, це стосується недостатнього рівня комунікативної компетенції, досвідченості, браку вмінь та навичок ведення ефективної комунікації і, як наслідок, застосування неефективних засобів впливу, що призводить до безрезультатності міжособистісної інтеракції. Хибний провокатор невірно обирає стратегічну лінію мовленнєвої поведінки, що в подальшому є причиною невдалої мотивації реципієнта до мовленнєвих дій. Помилковістю мовленнєвої поведінки безуспішного провокатора є не врахування фактору адресата, недооцінка його комунікативних здібностей, невірний вплив на психологічно-емоційний стан реципієнта, що викликає негатив і небажання з боку адресата надавати інформацію. Неправильно обрана тональність спілкування, прагнення будувати комунікацію за власним сценарієм, не враховуючи інтереси мовленнєвого партнера, порушення принципів Кооперації та Ввічливості створює комунікативний дисбаланс та викликає таку реакцію у адресата, яка повністю відповідає поведінці та стилю спілкування провокатора: підвищується підозрюваність, бажання припинити комунікацію та не надавати інформацію. Безуспішний провокатор – це ригідний та домінуючий комунікант, якому бракує рішучості та наполегливості, щоб вплинути на реципієнта бажаним чином та демонструє неспроможність контролювати процес міжособистісної взаємодії, орієнтуватись у мінливих обставинах ситуації спілкування та миттєво переключатись з одних тактик на інші, передбачити мовленнєві чи емоційні реакції реципієнта тощо.

Розглянемо риси мовного портрету хибного (безуспішного) провокатора:

[TY: (deliberately pushes Valentina and spills her coffee) Oh! I am really sorry! VALENTINA: That's okay. TY: Let me buy you another cup. (to the waitress) Miss, when you have a second? VALENTINA: You don't have to do that. It's no big deal. TY: Hey! Aren't you Valentina... Ethan's girlfriend? VALENTINA: Do I know you? TY: I go to school with him. He's always talking about you. He even has a picture of you in his locker. VALENTINA: (Chuckles) Oh. TY: You know... Everybody at school is saying the cops are looking for him. Was he really part of that robbery ring? VALENTINA: I don't want to talk about it. TY: Oh, come on. He must have said something. You can trust me. I won't tell anyone. VALENTINA: Forget about the coffee. I have to be somewhere. (getting ready to go) TY: Geez, I'm just worried about him. That's all. I hope you're not gonna say anything to the cops. VALENTINA: (wondering) E-excuse me? TY: He could go to jail, along with those other guys. You'd ruin a lot of people's lives. VALENTINA: Since you asked, I already told the police everything I know. TY: You did? VALENTINA: I'm sorry. I didn't catch your name. TY: (stands up and leaves) Forget it. Sorry to bother you] [6].

Дана ситуація є прикладом конфліктно-кооперативної провокації побутового дискурсу. Розмова відбувається між Таєм (провокатором), який намагається дізнатись інформацію, якою володіє Валентина (реципієнт), а саме про її хлопця Ітана, який також є другом Тая. Ітан і Тай були учасниками банди, яка скоїла ряд грабежів. Напередодні, під час одного з грабежів Ітана було поранено, його особу було встановлено поліцією і тепер він змушений переховуватись. Тай, як співучасник, переймається своєю подальшою долею і намагається дізнатись інформацію, яка відома правоохоронним органам. Щоб реалізувати свою мету, провокатор застосовує регулятивно-спонукальну стратегію, поступовими кроками втілення якої є наступні тактики: 1) тактика апелювання до емоцій реципієнта He's always talking about you. He even has a picture of you in his locker. Провокатор намагається перш за все вплинути на почуття та емоції, сформувані емоційно-позитивний настрій у реципієнта, створити приємний для нього фон перебігу провокації; 2) тактика навіювання довіри You can trust me. I won't tell anyone ... I'm just worried about him. Провокатор намагається внушити реципієнту своє щире занепокоєння, тим самим психологічно вплинути на адресата; 3) тактика вивідування, виражена непрямим мовленнєвим актом I hope you're not gonna say anything to the cops і спрямована на виявлення істинної інфор-

мації, яку можливо передала Валентина поліції; 4) тактика викликання милосердя He could go to jail, along with those other guys. You'd ruin a lot of people's lives. Провокатор намагається викликати співчутливе ставлення у реципієнта. Попри все, реципієнт виражає лише настороженість і недовіру. Оскільки провокатор є незнайомою людиною, реципієнт не бажає надавати йому інформацію, тому свої мовленнєві дії базує на стратегії саботажу: 1) тактика ухиляння від відповіді: I don't want to talk about it ... Forget about the coffee. I have to be somewhere, що говорить про небажання реципієнта продовжувати розмову. Крім того, реципієнт підводиться і намагається покинути місце комунікативної ситуації; 2) тактика обману Since you asked, I already told the police everything I know. Мовленнєва поведінка провокатора викликає обурення у реципієнта і він в категоричній формі надає неправдиву інформацію для того, щоб звільнитись від набридлого співрозмовника.

В даній ситуації провокатору бракує комунікативної компетентності та життєвого досвіду, щоб забезпечити ефективне спілкування. Адресант-провокатор виявився безуспішним комунікантом, оскільки він отримав недостовірну інформацію. Його хибний тактико-стратегічний план, не врахування позиції реципієнта та його здатності володіти механізмами міжособистісної взаємодії, незадовільний вплив на емоційну сферу адресата, непереконлива тональність розмови, незграбна поведінка викликає у реципієнта лише підозру і небажання продовжувати спілкування. Натомість, реципієнт проявив себе як успішний учасник комунікативного процесу, оскільки зумів перехитрити провокатора і не піддається на провокацію.

Висновки. Отже, мовний портрет провокатора – це репертуар навичок та якостей комуніканта, що визначають його стиль спілкування та комунікативну поведінку в рамках комунікативної ситуації. Успішний провокатор – це сильна комунікативна особистість, здатна за допомогою своїх мовленнєвих дій, спланованої мовленнєвої поведінки досягати бажаного результату спілкування. Вся його розумово-мовленнєва діяльність покладена на досягнення комунікативної мети. На відміну, хибний (безуспішний) провокатор – це слабка мовна особистість, яка не реалізує запланований результат, на який скерована комунікативна діяльність. Показником безуспішної комунікації хибного провокатора є його низький рівень комунікативної компетентності, що позначається на ускладненні в реалізації комунікативної, емоційної, інтерактивної та перцептивної складових спілкування, або ж взагалі призводить до комунікативної невдачі.

Список літератури:

1. Китайгородская М. В. Русский речевого портрет: [фонохрестоматия] / М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова. – Москва, 1995. – 114 с.
2. Леорда С. В. Речевого портрет современного студента: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Светлана Владимировна Леорда; Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов: Изд-во СГУ, 2006. – 19 с.
3. Матвеева Г. Г. Скрытые грамматические значения и идентификация социального лица («портрета») говорящего: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук: 10.02.19 «Теория языка» / Галина Григорьевна Матвеева; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 1993. – 20 с.
4. Тарасенко Т. П. Языковая личность старшеклассника в аспекте ее речевых реализаций (на материале данных ассоциативного эксперимента и социолекта школьников Краснодара): автореф. дис. на соиск. учен.

- степ. канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка» / Татьяна Петровна Тарасенко; Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 2007. – 26 с.
5. Яшенкова О. В. Основы теорії мовної комунікації: [навч. посіб.] / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с. (Серія «Альма-матер»).
  6. Devious maids. Proof [Електронний ресурс]. – Доступ до джерела: http://www.addic7ed.com/serie/Devious_Maids/2/12/Proof
  7. Lie to Me. Do No Harm Subtitle [Електронний ресурс]. – Доступ до джерела: <http://lie-to-me.hypnoweb.net/guide-episodes/saison-1/episode-106/script-vo-106.176.167/>

Мельник И.В.

Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ЯЗЫКОВОЙ ПОРТРЕТ ПРОВОКАТОРА: УСПЕШНЫЙ VS БЕЗУСПЕШНЫЙ**Аннотация**

Статья представляет исследование языкового портрета провокатора. Проанализировано и выделены основные особенности успешного и неуспешного провокатора. Результатом речевых действий успешного провокатора есть достижение коммуникативной цели. Безуспешный провокатор не способен реализовать коммуникативную интенцию.

Ключевые слова: языковой портрет, успешный провокатор, безуспешный провокатор, провокация, коммуникативная ситуация.

Melnyk I.V.

Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

LINGUISTIC PORTRAIT OF PROVOKER: EFFECTIVE VS INEFFECTIVE**Summary**

The article deals with the research of linguistic portrait of provoker. It analyzes and highlights the main peculiarities of the effective and ineffective provoker. The effective provoker always reaches the communicative aim. However, the ineffective provoker is unable to realize the communicative intention.

Keywords: linguistic portrait, effective provoker, ineffective provoker, provocation, communicative situation.